

KISEBBSÉGI KORMÁNYZÁS AZ RMDSZ POLITIKAI RÉSZVÉTELÉNEK KONTEXTUSÁBAN

Blénesi Éva

BEVEZETÉS

Európa-szerte számos formája ismeretes a nemzeti-etnikai kisebbségi kormányzásnak, a kisebbségek politikai részvételének. A kisebbségek védelmének és intézményesített politikai részvételének kiépítése és promóciója hosszú fejlődéstörténetre néz vissza mind a nemzetközi, mind pedig az egyes országok honi jogtörténetében, amely nem lezárt, hanem napjainkban is tartó, állandó változásban és alakulásban levő folyamat.¹

Történetileg a második világháború óta nagyjából három fejlődésvonal vázolható fel e tekintetben. Az első vonulatba tartozik a kisebbségi jogoknak az individuális emberi jogok általános védelmén keresztül történő támogatása, amely a nemzetközi jogban a leginkább elfogadott elv. A második fejlődésvonal a nemzeti kisebbségek védelmének támogatását az önálló intézményrendszerek kiépítésében véli elképzelhetőnek, amelynek az alapja nem más, mint az önrendelkezéshez való jog; míg a harmadik fejlődési vonulatban arra a felismerésre tevődik a hangsúly, hogy a kisebbségek tényleges védelme csak demokratikus keretek között, a szubszidiaritás elvére alapozva képzelhető el. A szubszidiaritás elve pedig az alapja a speciális státussal bíró közigazgatási autonómiának. A fentiekben megfogalmazott megközelítésekre alapozva elmondható, hogy az önkormányzatiság biztosíthat egy olyan keretet, ahol a társadalom jelentős szegmensei számára lehetőség nyílik arra, hogy hatékonyan részt vegyenek azokban a politikai és gazdasági döntéshozó mechanizmusokban, amelyek alapvetően meghatározzák a mindennapi életüket. Ebben a kontextusban az autonómia – mint a döntéshozatalban való részvétel intézményesített formája – olyan átfogó modellként képzelhető el, amely számos, egymástól eltérő politikai

berendezkedés közepette is működhet, kezdve a föderalizmustól a konszociációs elven alapuló kormányzási formán át a devolúció és a decentralizáció keretei között.

A kisebbségi kormányzás kérdését akár szinkronikus akár diakronikus módszerrel vizsgáljuk, egységes modellről mégsem beszélhetünk, mivel a többség–kisebbség viszonya éppúgy változik országonként, mint ahogy maguk a kisebbségek, a kisebbségi léhelyzetek, illetve ahogyan a többségi társadalmak politikai berendezkedései is különböznek egymástól. Gondoljunk csak a vizsgált probléma nemzetközi dimenziójának nyugat-európai viszonylatában Korzika², Skócia³, Dél-Tirol⁴ különböző eseteire vagy pedig délkelet-európai kontextusban a Vajdaság⁵ és Bosznia-Hercegovina⁶ egymástól eltérő példáira. Még a kisebbségi jogvédelem tekintetében sem beszélhetünk egyetlen bázisra épülő rendszerről – jöllehet már az Európa Tanács 1993. október 8–9-i bécsi csúcstalálkozója komoly előrelépést jelentett e tekintetben –, hanem egy olyan fejlődési irányról, amelynek négy fontos összetevője van: 1. a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája, 2. a nemzeti kisebbségek védelméről szóló Keretegyezmény, 3. az Emberi Jogok Európai Egyezménye kiegészítő jegyzőkönyveként megjelölt ET Parlamenti Közgyűlésének 1201/1993. számú Ajánlása, 4. az ET autonómiával kapcsolatos dokumentumai.

A kisebbségek számára biztosított jogosítványok éppúgy változnak országonként, mint ahogy a kisebbségek törekvései, célkitűzései is különböznek egymástól. A többség–kisebbség viszonyát pedig alapvetően az adott országok demokráciájának fejlettsége, politikai kultúrája, az együttműködésből és a konfliktusokból, a győzelmekből és a vereségből adódó múltbéli tapasztalatok, a párton belüli és a pártok közötti változások kölcsönhatásai, az anyaország külpolitikája, az anyaország és az adott országok közötti kapcsolatok alakulása,⁷ a nemzetközi közösség, az illető országok jogi, gazdasági, történelmi és szociokulturális viszonyai, valamint a kisebbség–többség demográfiai adottságaiból következő erőviszonya határozza meg. Természetesen ezen soktényezős összetevők egyes elemei nem egyforma hangsúllyal bírnak, nem egyforma intenzitással vannak jelen mindenütt, így ezek egyidejű hatásáról (szinergizmusáról) sem beszélhetünk egy-egy konkrét ország esetében. Tehát nincs olyan egységes modell, amely minden összetevő vonatkozásában kielégítő lenne, vagy olyan követendő példa, meghatározó irányvonal, amely általános ér-

vénnyel bírna valamennyi kisebbség–többség viszonyrendszerének a rendezésére.

A hidegháború lezárultát követően és az egységesülő Európa kialakítására való törekvés folyamatában egyre sürgetőbbé vált annak szükségessége, hogy kialakuljon egyfajta nivellálódás a fejlett nyugati demokráciák működő modelljei és a kevésbé fejlett demokratikus berendezkedések körében létrejött modellek között egyfelől, másfelől pedig azoknak a megoldásoknak a keresése, amelyek csökkenthetnék a „demokrácia deficitjeként” számon tartott problémát, amely a nemzeti közösségek érdekei és azok képviseleti módja közötti különbségből adódik.

Általánosan fogalmazva a kisebbségek politikai részvételén annak a jognak a gyakorlása értendő, hogy valamely állam adott kisebbségi képviselői érdemben részt vesznek a sorsukat érintő valamennyi kérdésnek az alakításában a helyi szinttől a kormányzati képviseletig. Az előbbieken felvázolt definíció alapján történő kisebbségi kormányzás egy hiteles partícipációs demokrácia keretei között képzelhető el, amelynek jogi-intézményi feltételei kiépültek ugyan, de még nem teljesedtek ki a közép-kelet-európai térségben. Egyfelől a rendszerváltást követően Közép-Kelet-Európa plurális társadalmaiban egyre erőteljesebben fogalmazódott meg a kisebbségek részéről egy autentikus képviseleti demokrácia igénye, másfelől viszont a különböző etnokulturális csoportok úgy értékelték, hogy e jogos igényükkel továbbra is szembehelyezkedik a többségi politikai akarat. Ezért sajátosságaik elismeréséért és identitásuk, kultúrájuk megőrzésének érdekében keresni kezdték a módját annak, hogy magukat markánsabban megjelenítsék a közzférában, hogy az addiginál jobban hozzáférhessenek az állam szimbolikus javaihoz. Ehhez azonban nyilvánvalóan a politikai mobilizáció különböző formáihoz kellett folyamodniuk.

Általánosan elfogadott tény, hogy bizonyos alapvető kritériumoknak adottaknak kell lenniük ahhoz, hogy a nemzeti kisebbségek politikai érdekérvényesítési stratégiája sikeressé válhasson: 1. az adott kisebbségnek erős etnikai identitástudattal kell bírnia; 2. rendelkeznie kell bizonyos múltbeli mobilizációs tapasztalattal, és kell hogy legyen kellő felhalmozott politikai tőkéje is ahhoz; 3. rendelkeznie kell az illető kisebbségnek a csoporthatékonyág konvencionális elemeivel, azaz vezetővel, politikai platformmal, szervezethez; 4. az illető állam kisebbségi vonatkozású intézkedéseinek megfelelő támogatottsággal kell rendelkezniük; végül az 5. kritérium

fő meghatározója a kisebbség számbeli aránya. Az előbbi feltevésből kiindulva elmondható tehát, hogy a kisebbségek sikeres vagy sikertelen politikai mobilizációjában mind a csoporton belüli, mind pedig a csoporton kívüli tényezők igen fontos szerepet játszanak.

Közép-Kelet-Európában a rendszerváltást követően a demokráciának mint kormányzási formának az elvi és intézményi keretei lehetővé tették, hogy az etnokulturális közösségek is bekapcsolódjanak a politikai folyamatok alakításába, hogy akár etnikai alapon szerveződő pártokba tömörülve is mobilizálódjanak. Ennek a fejleménynek a következményeként a nemzeti kisebbségek kérdése az európai kontinens stabilitásával és biztonságával kapcsolatos nyugati kezdeményezések keretében a nemzetközi politikai élet fókuszába került, és olyan nemzetközi standardok kidolgozásához és kormányközi megállapodások megkötéséhez vezetett, amelyek előírták az államok számára a kisebbségek kezelésével kapcsolatos normákat. Ezen normák betartása egyúttal fontos kritériumává is vált az Európai Unióba történő felvételnek. Ugyanakkor számos nagyszabású kezdeményezés született, amelynek révén követhetővé vált a normák betartásának vizsgálata,⁸ felmérések⁹ és programok¹⁰ sokasága vette kezdetét, amely elméleti és gyakorlatorientált jellegű segítséget nyújtott a multietnikus társadalmak számára a demokratikus átmenetben és a konszolidációban való kormányzásban, az interetnikus kapcsolatok javítása,¹¹ a kisebbségi koncepciók értelmezése¹² és az európai integráció terén¹³. Mindezekkel párhuzamosan megsokszorozódott azoknak a kutatásoknak a száma, amelyek egyfelől magyarázatot próbáltak találni azokra az etnopolitikai konfliktusokra, amelyek a kisebbség és többség eltérő politikai opcióiból adódóan keletkeztek, másfelől pedig kísérletet tettek olyan elméleti keretek kidolgozására, amelyen belül ezek az etnopolitikai folyamatok értelmezhetővé válnak. Ez utóbbi vonulatba tartozik a Wolfgang Zellner által kidolgozott modell is, amely az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) kisebbségvédelmi rendszerének a hatékonyságát vizsgálta.¹⁴ Wolfgang Zellner a nagyszabású összehasonlító kutatás előtanulmányában kidolgozott elméletének hipotéziseit részben Rogers Brubaker,¹⁵ részben pedig Juan J. Linz és Alferd Stepan¹⁶ munkáira alapozta.

Zellner elemzésében átvette Brubakernek az etnopolitikai konfliktusok szereplőire vonatkozó „triadikus” modelljét, amely szerint a nemzetépítő államok (nationalising states), a nemzeti kisebbségek és az anyaország kö-

zött egy dinamikus és interaktív viszonyrendszer áll fenn, amely magában foglalja a belpolitikai, a nemzetközi, valamint a transznacionális politikai szinteket.

A három szereplő etnopolitikai preferenciáinak a jellemzésére Wolfgang Zellner az előbbieken említett Linz és Stepan szerzőpáros által kidolgozott tipológiát használja fel. Ők alapjában véve a többségi nemzetből kiindulva és rájuk alapozva két *nemzetépítő stratégiát* különböztetnek meg: az egységesítő és a differenciáló formákat; az *államépítés* tekintetében pedig két további stratégiát neveznek meg: az inkluzív/befogadó és az exkluzív/kizáró jellegű stratégiákat. A fentebb említett kategóriák kombinációja révén jutnak el a szerzők négy újabb, különböző típusú etnopolitikai viselkedési minta megnevezéséhez, ahol az egyik a kizáráson alapuló stratégia, amelyben a kisebbséget vagy elüldözné a többség, vagy bátorítaná az ország elhagyására; az elkülönítő vagy más kifejezéssel elszigetelő stratégia azon kirekesztő nemzetépítésen és a megkülönböztetésen alapul, amely szerint a kisebbségek számára az állam biztosítana polgári és szociális jogokat, ugyanakkor politikai jogokat már nem; az asszimilációs stratégia, amely az egységesítő nemzet- és az inkluzív államépítési stratégia elvén alapszik, és biztosítja ugyan a kisebbségek számára a politikai jogokat, de mindezt a kulturális-etnikai identitás rovására, az arról való lemondás árán teszi; végezetül pedig az utolsó típusú stratégia megpróbál kialakítani egyfajta egyensúlyt az inkluzív nemzetépítő stratégia és a differenciáló nemzetépítő stratégia között, és bevonja az adott kisebbséget az államépítés folyamatába, anélkül azonban, hogy arra törekedne, hogy megfossza őket a kulturális sajátosságaiktól.

Zellner megítélésében a Linz–Stepan szerzőpáros által felállított tipológiának vitatható elemei közé tartozik, hogy leszűkül pusztán a többségi nemzetépítés stratégiájának a taglalására, miközben figyelmen kívül hagyja azt az interaktív viszonyrendszert, amely a kisebbség, a többség és az anyaország között létrejön. Továbbá nem veszi számításba a territorialitás kérdését sem, amely viszont fontos szerepet játszik az etnopolitikai intézményesülés folyamatában.¹⁷

A Zellner által kidolgozott modell fontos támpontot nyújt a nemzetépítés kiteljesítésére törekvő stratégiák és a rivalizáló nemzeti közösségek közötti konfliktuspotenciál okozati tényezőinek a vizsgálatához, továbbá annak a komplex jelenségnek a jobb megértéséhez, amely szerint ebben a

több szinten szerveződő relációk alkotta rendszerben a nemzeti kisebbségek kapcsolódását kettős aszimmetria jellemzi mind az anyaországgal, mind pedig a nemzetépítés folyamatát alakító állammal való viszonyában.

Az említett kettős aszimmetrikus viszonyoknak pedig külön nyomatékot ad az a tényező, hogy az adott nemzeti kisebbség nemzeti identitása révén az anyaországhoz, lojalitása révén pedig ahhoz a nemzetállamhoz tartozik, amelynek állampolgáraként maga is tagja.

Az említetteken kívül még számos vitatott, vitatható és továbbgondolásra készítő modell és értékelés született az adott kérdés tárgyalása kapcsán, amelynek talán a legfontosabb hozadéka az, hogy arra készítette a szakértőket: keressék a feloldását annak a dilemmának, amely a modern világ négy alapvető normája – a szuverenitás, a demokrácia, a nemzeti önrendelkezés és az emberi jogok – közötti ellentmondásokból adódik, és új kihívások elé állítja mind a tagállamokat, mind pedig a csatlakozni vágyó országokat. Ezeknek a dilemmáknak a kapcsán írja Salat Levente a kitűnőn dokumentált és elmélyült elemzéseket nyújtó tanulmánykötetében,¹⁸ hogy az „*etnokulturális szempontból megosztott országok demokratizálódási folyamatának tehát egyidejűleg két, egymásnak ellentmondó célt kell követnie: egyfelől az államiság és szuverenitás biztosítását (kiepítését) a belső struktúrák (közösségek) összhangján alapuló és a vonatkozó nemzetközi követelményeknek megfelelő belső rend érvényesítése által, másfelől az etnokulturális változatlanság intézményes beágyazását a rivalizáló közösségek konkurens nemzetépítési folyamatainak a hivatalos elismerése révén, amelynek ugyancsak tekintettel kell lennie a nemzetközileg elfogadott – és, mint láttuk, a szuverenitás elvének ellentmondó – kisebbségi jogokkal kapcsolatos ajánlásokra*”.

Az interetnikus kapcsolatok területén számos megoldásforma született Közép- és Délkelet-Európa térségeiben. Egyes országokban a domináns csoportok – amelyek hegemon helyzetben voltak, mint például Magyarország, Lengyelország, Szlovénia – nagyvonalúbb engedményeket tettek az egymástól eltérő kisebbségi csoportoknak, máshol – Szlovákia vagy Románia esetében – ezek az engedmények korlátozottabbak voltak, és a gyakorlatba ültetésük sem ment problémamentesen. Az előfeltevésekből kiindulva a továbbiakban azt szeretném megvizsgálni, hogy milyen esélyei vannak a képviselői demokráciának egy olyan etnokulturális szempontból megosztott országban, mint Románia, illetve hogyan értékelhető az RMDSZ politikai részvétele a rendszerváltást követő időszakban.

AZ RMDSZ POLITIKAI RÉSZVÉTELE

Visszautalva a bevezetőben felsorolt kritériumokra, amelyek alapvetően meghatározzák valamely kisebbség politikai mobilizációjának sikerességét, elmondható, hogy a Magyarországgal szomszédos államok területén élő magyar kisebbségekre mindenütt az erős nyelvi-kulturális homogenitás és a fejlett politikai identitástudat jellemző, továbbá a szervezettség, hisz a politikai fordulatot követően valamennyi kisebbségi magyar közösség politikai pártot alapított, s ezen pártok jelöltjeit döntő többséggel meg is választották az első szabad választások alkalmával.¹⁹

Romániában a kisebbségi magyarok politikai érdek-képviselési szervezete, a Romániai Magyarok Demokrata Szövetsége (a továbbiakban RMDSZ) az 1990. május 20-i parlamenti választásokon a szavazatok 7,22%-át szerezte meg. Így a kétkamarás román parlament 396 tagú alsóházába 29 képviselőt, míg a 119 tagú felsőházába 12 szenátort küldhetett. A maga 41 mandátumával az RMDSZ alkotta az 515 tagot számláló román parlamentben a Nemzeti Megmentési Fronttal szembeni legerősebb ellenzéki pártot.

A romániai magyar kisebbség politikai önszerveződése nem volt előzmények nélküli, hiszen azokra a történelmi tapasztalatokra építhetett, amelyeket a két világháború közötti Nemzeti Magyar Pártban, majd a háború után alakult, később pedig a Nicolae Ceaușescu által 1952-ben betiltott Magyar Népszövetség keretei között működve szerzett. Jóllehet az említett érdekvérvényesítési stratégiák sok szempontból nem mérhetőek össze a későbbi diktatúra közepette létrejött akcióprogramokkal, de mint előzmény nem hagyhatóak figyelmen kívül a nyolcvanas éveknek az *Ellenpontok*, a *Limes* és a *Kiáltó Szó* köré szerveződő disszidens mozgalmi sem, hisz már 1982-ben az *Ellenpontok* 8. számában²⁰ a szamizdat szerkesztői olyan programjavaslatot tettek közzé, amelynek célkitűzései pontról pontra beilleszthetőek voltak a majdani RMDSZ programjába.

Az RMDSZ megalakulásának kezdetétől napjainkig tartó politikai érdekvérvényesítési stratégiájában három fő vonulat különböztethető meg a román kormányzáshoz fűződő viszonyrendszerében: ellenzéki pozícióból, a kormány tagjaként, ellenzékben, de a kormány külső támogatójaként.

Közvetlenül a '89-es eseményeket követően ez a viszonyrendszer egy igen rövid ideig tartó román–magyar egymásra találás periódusaként jelle-

mezzethő. Az RMDSZ a megalakulása után közzétette az első politikai dokumentumát,²¹ amelyben a magyar nyelvű oktatásrendszer helyreállítását követelte, a kisebbségi nyelv használatának bevezetését a közszolgálati intézményekben, a médiában, valamint a kisebbségeknek a részvételét a politikai döntéshozatalban. A *Nyilatkozat* megerősítette a Nemzeti Megmentési Front legitimitását, ugyanakkor az RMDSZ a támogatásáról is biztosította az átmeneti kormányt. Az új politikai rezsim a kisebbség felé való nyitás jeleit mutatta, a romániai magyar kisebbség pedig rendkívül sok reményt fűzött az új politikai vezetéshez.

Az első kézzelfogható eredményei ennek a többség–kisebbség közötti bontakozó együttműködésnek a magyar nyelvű oktatás területén mutatkoztak meg, azonban ez a folyamat nemhogy a kiteljesedés irányába fejlődött volna, hanem már a kezdeti szakaszában igen komoly etnopolitikai konfliktusok forrásává vált. Hosszas és elmélyült elemzés tárgyát képezné azoknak a tényezőknek az elemzése, amelyek közrejátszottak abban, hogy ez a politikailag igen érzékeny területet érintő probléma a mai napig sem rendeződött kielégítő módon a magyar kisebbség számára.²²

E dolgozat keretei nem teszik lehetővé ezen problémák feltárását a maguk komplexitásában, ezért pusztán arra fogok szorítkozni, hogy utaljak néhány olyan okra, amelyre a kezdeti sikertelenség visszavezethető. Ha az akkori társadalom politikai valósága felől közelítünk a kérdéshez, akkor elmondható, hogy a deklarált demokrácia csak a politikai diskurzus szintjén valósult meg, de annak különböző aspektusai még nem voltak ismeretesekek, és gyakorlati, műveleti eljárásai pedig ugyancsak nem járatódtak és nem is járatódhattak be sem a többség, sem pedig a kisebbség részéről. A többségi közgondolkodást a sztereotípiák és a túlzott mitologizálás uralta, ami a nemzeti/nemzetiségi kérdést illeti, a kormányzó politikai erők részéről viszont nem volt meg a valódi és a kellő politikai akarat a kérdés támogatásához. A kisebbség részéről pedig hiányzott a kellő előkészítés és a probléma megjelenítéséhez elengedhetetlenül szükséges adekvát kommunikáció. Ha pedig csak a kisebbség oldaláról közelítünk a kérdéshez, akkor az mondható el, hogy a részéről megnyilvánuló – bár nem indokolatlan – türelmetlenség és sietség miatt, valamint a kellő áttekintés hiányában szerencsétlenül alakult a kétnyelvű iskolák szétválasztása, és hátrányos helyzetet teremtett a román anyanyelvű tanulók számára, amely aztán Kolozsvár- és Marosvásárhely-szerterti tüntetések egész sorához vezetett a többségi képviselők ol-

daláról. Az így kialakult helyzetet követően Iliescu elnök egyre gyakrabban emlegetett szeparatista tendenciákat Erdély vonatkozásában. Az adott politikai légkört kihasználva a régiből lett új többségi politikai elit tehát ismét a hagyományos nacionalizmus jól bevált módszerei szerint alakíthatta Románia etnopolitikai arculatát saját pozíciójának a megerősítése érdekében. Az amúgy is ambivalens társadalmi-politikai helyzetben, ami az országot akkor jellemezte, a határozott, jól körvonalazott célkitűzéssel rendelkező és egységes erőként fellépő magyar közösség csak növelte Románia többségi társadalmának a bizonytalanságérzetét és mesterségesen szított riadalmát. A közbeszédben egyre keményebbé váltak a magyarellenes felhangok, amit nemcsak a szélsőséges sajtóorgánumok, de a közszolgálati televízió is tudatos rájátszásával még inkább felerősített.

Egy rövid közbeékelés erejéig szükséges kitérni arra, hogy miért éppen az oktatás kérdése kapott ilyen mérvű hangsúlyt a kisebbség-többség relációjában. Tömör megfogalmazásban a kérdés lényegi összetevője az identitáspolitikai problémakörével függ össze. A magyar kisebbség politikai identitásának tekintetében az etnikai-kulturális hovatartozás egyszersmind különbségképező tényező is, mivel a közösség tagjai evidens módon az etnikai szubsztrátumra képezték le politikai összetartozásukat. Az RMDSZ mint etnikai alapon szerveződő politikai érdek-képviselői szerv politikai tevékenységében az identitásra támaszkodott, mind a szűkebb értelemben vett entitás (mint politikai formáció), mind pedig a tágabban értelmezett kollektivitás (a romániai magyar kisebbség) koherenciája fenntartásának érdekében. Akár a tágabb, akár a szűkebb dimenziókat vesszük alapul, mindkét entitást az etnokulturális értékek és normák befolyásolják és határozzák meg, amelyeknek reprodukálásában kulcsszerepet játszik a nyelv, így annak elsajátításához elengedhetetlenül szükséges eszköz az anyanyelv oktatása is.

Nem véletlen tehát, hogy a magyar nyelvű oktatási rendszer, különösen pedig a Bolyai Egyetem helyreállítása már a kezdet kezdetétől kulcsfontosságú politikai kérdést jelentett a magyar kisebbség számára, és valamennyi politikai erőt egyesítő közös célként fogalmazódott meg. A magyar nyelvű egyetem visszaállítása ugyanis egyfajta bizonyítékát jelentette volna annak, hogy az RMDSZ mint etnikai alapon szerveződő érdek-képviselői szövetség képes arra, hogy sikeresen keresztülvigyen egy olyan politikai célt, amely mögé az egész kisebbségi magyar közösség egy-

öntetűen felzárkózott. Ezért a Bolyai Egyetem ügyének az előmozdítása egyúttal az RMDSZ politikai életképességét tesztelte.

A magyar nyelvű egyetem kérdése, akár egy bűvópatak, látens vagy manifeszt formában, de napjainkig is ott lappang a román–magyar kapcsolatokat érintő főbb politikai kérdések között. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a Bolyai Egyetem visszakövetelésének a története immár egybeforrott a romániai többség–kisebbség politikai viszonyrendszere alakulásának a történetével. Valahányszor a két népcsoport közötti viszony felhőtlenebbé vált, rögtön előtérbe került a Bolyai Egyetem határozott visszakövetelésének kérdése. Ha viszont a kapcsolat elmérgesedett, a kérdés is lekerült a napirendről, illetve háttérbe szorult. „Nyelv és etnicitás kérdése – írja Carmen Kettley kitűnő elemzésében – nem tárgyalható elszigetelten, csakis a társadalom egésze fejlődésének a kontextusában.” A szerző szerint Romániában is, mint a hozzá hasonló más posztkommunista országokban, a demokrácia állandó alakulásban levő munkafolyamat. A politika jövőbeli alakulása pedig döntően meghatározza, hogy mindazok a nyelvvel kapcsolatos reformtörekvések és az etnikumok közötti együttműködések fenntarthatóak-e, és például szolgálnak-e majd más multietnikus társadalmak számára, amelyek hasonló struktúrákkal és történelmi adottságokkal rendelkeznek.²³

Az 1989. december végét követő eufóriában a kisebbségi magyar sajtóban számos olyan írás jelent meg, amely a Bolyai Egyetem visszaállításának kérdésével foglalkozott. A Nemzeti Megmentési Front (Frontul Salvării Naționale, a továbbiakban NMF) még 1990. január 5-én kiadott egy nyilatkozatot, amely kollektív jogokat ígért a kisebbségeknek, ám ezt a későbbiek folyamán nem követte az ígéret megvalósítását szavatoló semmilyen rendelkezés. Nem meglepő tehát, hogy a bizalmát veszített magyar kisebbség egyfajta párhuzamos társadalomba vonult, ahol úgy érezte, hogy megvédeni nyelvét és kultúráját a többség kényszerítő kultúrájával szemben.

Az előbbieken felvázolt fejlemények következményeként olyan politikai légkör alakult ki, amely nagyban hozzájárult mind a magyar kisebbség radikalizálódásához, mind pedig a többségi oldal szélsőséges erőinek az előretöréséhez. A nacionalizmus uralta diskurzus fő mozgósítóerővé vált mindkét oldalon, míg nem az etnopolitikai ellentétek a március 19–20-i marosvásárhelyi, számos áldozatot követelő eseményekbe nem torkollottak. A tragikus kimenetelű összecsapás az eseményeken is túlmutatóan

szimbolikus jelentőséggel bírt a román–magyar kapcsolatok alakulását illetően, ugyanis azt követően súlyosan erodálódott a kezdeti – még a '89 decemberében kialakult – szolidaritás a két nép között, és alapjaiban ingott meg az a remény, hogy a kisebbség–többség között egy közös demokratikus értékrenden alapuló együttműködés alakítható ki. Az RMDSZ 1990 áprilisában döntést hozott arról, hogy megszakít mindenféle kapcsolatot a NMF-fel.

1990 augusztusában megalakult Romániában a Demokratikus Antitotalitárius Fórum,²⁴ amely a demokratikus ellenzéki pártok és civil szervezetek számára közös politikai platformot biztosított, és amely később széles körű ellenzéki választási koalícióvá nőtte ki magát Romániai Demokratikus Konvenció²⁵ néven. Azáltal, hogy az RMDSZ részt vállalt e koalícióban, a romániai magyar kisebbség is az összromániai politikai színtér integráns részévé vált.

E dolgozat tárgyából adódóan az 1996–2000-es romániai parlamenti ciklus érintőleges vizsgálatához pusztán abból az aspektusból közelítünk, hogy az RMDSZ mint koalíciós partner milyen hatást fejtett ki a kormányzásban, és ez irányú szerepvállalásából milyen hátrányok és előnyök származtak számára, illetve a romániai magyar kisebbség egészére nézvést.

AZ RMDSZ RÉSZVÉTELE A KORMÁNYZÁSBAN

Az 1996-os parlamenti választásokon az RMDSZ 25 képviselőt és 11 szenátort juttatott a parlamentbe, és mindkét kamarában megszerezte a mandátumok 6%-át. A Demokratikus Konvenció (Convenția Democrată Română, CDR) megnyerte mind a parlamenti, mind pedig az elnöki választást, és felkérte az RMDSZ-t, hogy a Demokrata Párttal (Partidul Democrat, PD) és a Nemzeti Liberális Párttal (Partidul Național Liberal, PNL) együtt alakítsa meg az új koalíciós kormányt. Jóllehet a kormánykoalíciót alakító két legnagyobb párt rendelkezett a kormányzáshoz szükséges mandátumok többségével (60%), mégis több szempontból is fontos volt az RMDSZ jelenléte a kormányzó koalícióban. Számos oka volt annak, hogy az RMDSZ szerepe felértékelődött az adott politikai konstellációban. Belpolitikai szempontból a koalíciós partnerség a többségi oldalról nézve egyfajta szimbolikus elismerés is volt azért, mert a magyar szavazatoknak vitatha-

atlan érdemük volt abban, hogy a Demokratikus Konvenció jelöltje, Emil Constantinescu sikerrel pályázott az elnöki posztra. A kormány megalakulása után a koalíció többségét adó két nagy párt hamar eltávolodott egymástól az ideológiai nézetek és a politikai programok közötti ellentmondásoknak köszönhetően, így a stabil kormányzáshoz szükséges többséget biztosító RMDSZ kormányzati jelenléte rendkívül fontossá vált.

Kisebbségi szempontból pedig új perspektívákat nyitott a közösség speciális problémáinak a megoldásához, és felbecsülhetetlen tapasztalatok elsajátítását tette lehetővé a döntéshozatal különböző mechanizmusaiban való részvétellel. Külpolitikai szempontból az RMDSZ kormányzásban való részvétele különös fontossággal bírt több okból is. Szűkebb értelemben fontos előrelépést jelentett a Románia és Magyarország közötti viszony rendeződésében. Tágabb értelemben pedig Románia pozitív nemzetközi megítélése szempontjából egyfelől mint az ország demokratizálódásának jele, másfelől pedig a kisebbségek kormányzásba való bevonása rendkívül fontos érveléssel szolgált a stabilizáció mellett az etnopolitikai konfliktusoktól megrázott régióban, ahol az ország közvetlen szomszédságában etnikai tisztogatások folytak.

Formális megítélés szempontjából – ha a kormányon belüli pozíciók számát vesszük alapul – a koalíciós kormányban az RMDSZ 2 miniszteri (a Kisebbségi Minisztérium és az Egészségügyi Minisztérium), 4 államtitkari, 2 prefektusi és 7 alprefektusi posztot szerzett meg. Az RMDSZ kormányzati pozícióinak száma csak mint közvetett mutató értékelhető, a működése hatékonyságának vizsgálatához azonban már számos más közvetlen mutatót kell alapul venni: úgymint a felszólalások gyakoriságát, a felvetett kérdések fajsúlyát, a javaslatok sikeres keresztülvitelét, a hatékony lobbizást, az előnyös kompromisszumkötést, a jól artikulált kérdések felvetését, az adekvát kommunikációt stb.

Ha az RMDSZ kormányzati részvételében elért eredményeket tágabb dimenziójukban vizsgáljuk – azaz az ország kormányzati megvalósításainak szempontjából –, akkor a következő területeket kell kiemelnünk, amelyekben az RMDSZ-nek kezdeményező, illetve támogató szerepe volt: az egészségbiztosítás, a gyógyszerellátás újraszervezése, a sürgősségi ellátás újraszervezése, az Orvosi Kamara számára biztosított jogszabályok megalkotása, a háziorvosi ellátás rendszerének a kialakítása, az ökológiajogok jogi feltételeinek kezdeményezése, a szállodák árainak liberalizálása, a tu-

rizmus privatizációs programjainak az elősegítése, a tízéves adómentesség kialakítása a falusi turizmussal foglalkozók számára stb.

Külön ki kell emelnünk az RMDSZ-nek a Kisebbségi Minisztérium Nemzeti Kisebbségek Védelme Osztályában kifejtett (Eckstein-Kovács Péter és Tokay György által fémjelzett) tevékenységét nemcsak a magyar, hanem más – különösképpen pedig a roma – kisebbség ügyeinek az előremozdításában is.

Az RMDSZ kormányzati szerepvállalásában általánosan elért eredmények közé sorolható a privatizáció növekedése, a helyi adminisztrációk autonómiájának növekedése, a kisebb és középnagyságú vállalkozások elősegítése, regionális programok elindítása, közösségi és személyi tulajdonok visszaszolgáltatásának elősegítése, az anyanyelvű oktatás minden szinten való biztosítása, új jogi keret kidolgozása a kisebbségi jogok szabályozását illetően. Az RMDSZ a kormányzati részvételének közvetett diplomáciai sikereként tekintette a román–magyar kapcsolatok terén a kolozsvári Magyar Konzulátus felállítását, valamint a román–magyar határon az új határátkelők megnyitását is.

Ha viszont az RMDSZ kormányzati szerepét abból a szempontból vizsgáljuk, hogy a kitűzött célok közül mennyit sikerült megvalósítani, és a sikertelenség okaira kérdezzük rá, két különböző szempontból kell közelítenünk a kérdéshez. Az egyik szempont a kormányzásban való részvételtől független tényezőkkel hozható összefüggésbe, jelesül az ország általános társadalmi-politikai és gazdasági helyzetével, a jogrendszer instabilitásával, a korrupcióval, a sztrájkokkal, az utcai demonstrációkkal, a bányász-megmozdulásokkal, a szükséges, de népszerűtlen rendelkezések életbe léptetésével, a koalíciós partnerek közötti nézetkülönbségekkel, amelyek általában a kormányzás egészének a sikertelenségét okozták, és az országnak a gazdasági és a privatizációs reformok terén való megtorpanást eredményezték, kiváltképpen ami a helyi adminisztrációk valódi autonómiáját és a tulajdonjog biztonságát, valamint az egyházi javak visszajuttatását illeti. Nemkülönben pedig azzal a tényezővel hozható összefüggésbe, hogy a koalíciós partnerek részéről hiányzott a valódi támogatottság.

A másik megközelítési szempont viszont az RMDSZ belső ellenzéke, az úgynevezett radikális szárny oldaláról történhet. Ha ez utóbbi felől közelítünk a kérdéshez, akkor abból kell kiindulnunk, hogy az említett belső ellenzék már a kezdet kezdetén egész sor ellenérvet sorakoztatott fel magá-

val a koalíciós részvétellel kapcsolatban. Többek között azt, hogy a kisebbségi jogok védelme melletti elkötelezettség tényleges garantálását ígérekkel váltotta fel a kormány, hogy a magyar kisebbség részvétele a kormányzásban az ország kirakatpolitikáját szolgálta, hogy a kormányzásban betöltött pozíciók miatt kompromisszumokat kötöttek az RMDSZ politikusai a kisebbségi érdekek rovására, a kormány népszerűtlen rendelkezései miatt a magyarok gyakran a bűnbakképzés áldozataivá váltak, hogy „elbizánciasodott” és „elbalkanizálódott” a magyar politikai kultúra stb.

Ezen általános kifogásokon kívül az említett belső ellenzék nagyjából hat pontban körvonalazta azokat a kifogásokat, amelyeket a kormányzásban való részvétel sikertelenségeként rótt fel az RMDSZ vezető politikusainak:

- a közösségi és egyházi javak visszaszolgáltatásának lelassulása és megtorpanása és a konkrét, elkezdett esetek be nem fejezése;
- sikertelenség a Bolyai Egyetem helyreállításában;
- sikertelenség a történelem és a földrajz anyanyelvű oktatása területén;
- a helyi adminisztrációra vonatkozó törvény végleges megalkotásának a hiánya, különös tekintettel a kisebbségi nyelvhasználatra;
- az RMDSZ belső struktúrája megreformálásának az elodázása, a meglévő struktúrák „befagyasztása”, a belső választások feladása;
- a belső önrendelkezés programjának a feladása.

Összességében mérlegelve az RMDSZ kormányzati szerepvállalását, elmondható, hogy ha a belső ellenzék szigorúbb mércéjének a szemszögéből vagy árnyaltabb kritériumok alapján közelítünk az elért eredményeihez, akkor nem beszélhetünk átütő sikerekről, ha viszont a siker kritériumainak a kiszámíthatóságot, a következetességet, az egységes fellépést, de legfőképp a stabilitást tekintjük – mind belpolitikai, mind külpolitikai szempontból –, akkor a mérleg nyelve mindenképpen a pozitív irány felé mutat. Vitathatatlan tény azonban, hogy működése során sikerült az RMDSZ-nek kivívnia egyfajta presztízst a román politikai színtéren, és számos vonatkozásban megkerülhetetlen tényezővé küzdötte fel magát. Ám az a paradox helyzet állt elő, hogy miközben az RMDSZ egyre több pozitívumot mutatott fel a profi politizálás és a látványos eredmények terén, és kifelé egész működésével konstruktív módon hozzájárult az ország demokratikus folyamatainak alakításához, valamint a szélsőséges erők visszaszorításához, addig ugyanilyen mérvű eredményeket nem tudott fel-

mutatni a belső, szervezeti demokrácia terén. Elmélyült a belső ellenzék, a Reform Tömörülés és az RMDSZ csúcsvezetése közötti szakadék, gyengült a kommunikáció a csúcsvezetés és a választópolgárok között, és eltávolodni látszott az RMDSZ a kisebbségi társadalom egészétől is.

AZ RMDSZ POLITIKAI RÉSZVÉTELE ELLENZÉKBŐL, DE A KORMÁNY KÜLSŐ TÁMOGATÓJAKÉNT

A kilencvenes évek vége felé a korábbi, viszonylag sikeresnek mondható hatalommegosztási kísérletek után a romániai politikai élet fejleményei olyan irányba mutattak, amely meglehetősen kétségessé tette a kisebbségi jogok terén való reformok kiteljesedését. A 2000 novemberében megtartott parlamenti választások új politikai konfiguráció létrejöttét eredményezték, ahol az Iliescu vezette Román Szociáldemokrata Párt (Partidul Democratiei Sociale din România, PDSR) alakította meg az új kormányt. Az RMDSZ ismét ellenzékbe vonult a parlamentben, ahol azonban a 467 hely közül 121-et a szélsőséges nacionalista Nagy-Románia Párt (Partidul România Mare, PRM) foglalt el mint a parlament legnagyobb ellenzéke.²⁶ Ez utóbbi tényező fejleményeként a PDSR egyfelől saját politikai túlélése érdekében, másfelől pedig külpolitikai érdekek szempontjainak a figyelembevételével – amelyek miatt a szélsőséges PRM pártját célszerű volt kihagynia a döntéshozatalból – politikai egyezséget kötött az RMDSZ-szel. A megállapodást a felek egy protokollum kereteiben rögzítették, amelyet 2000. december 27-én írtak alá²⁷ azzal a céllal, hogy a kisebbségi jogok terén elkezdett reformok folytatódni fognak.

Ahhoz, hogy a továbbiakban számot vethessünk azzal, milyen stratégiát kell kidolgoznia az RMDSZ-nek a romániai magyar kisebbségnek a román államhoz fűződő viszonyában, figyelembe kell vennünk mindazokat a dilemmákat, amelyek az előbb felvázolt paradox helyzetből adódtak, továbbá néhány olyan fontos változást, amely mind a külpolitikai helyzet globális változásával, mind pedig a belpolitikai erőter átalakulásával függ össze. Ebből a perspektívából közelítve a kérdéshez az RMDSZ kapcsolatrendszerére, mozgásterére, politikai és társadalmi integrációjára vonatkozóan öt fontos folyamatot vázol fel Salat Levente a már idézett könyvében: „a) Románia meghívása a NATO-ba; b) Magyarország európai uniós tagsága;

c) az erdélyi magyarság drámai fogyása és további demográfiai kilátásai; d) az erdélyi civil szféra megerősödése, az erdélyi magyar társadalom új, polgári körvonalainak kirajzolódása; e) az ún. »brassói modell« társadalomszervező potenciáljának a kimerülése és ennek következményei az RMDSZ által a román politikai rendszerben elfoglalt helyére nézvést.”²⁸

A továbbiakban Salat Levente idézett tanulmányában felhívja a figyelmet arra a problémára, amelynek fő forrása, hogy máig tisztázatlan: az RMDSZ politikai párt-e vagy érdekvédelmi szervezet, ugyanis a tanulmány szerzője szerint e két fő tevékenységi ág teljesítményének az összemérhetetlensége abból adódik, hogy más-más természetű kompetenciákra, a kollektív akaratképzés demokratikus jellegét szavatoló eltérő kritériumokra van szükség a párttevékenység és a társadalomnyi közösség megszervezésének tekintetében. Salat Levente szerint szükségesnek látszik ebből fakadóan az RMDSZ két alapvető hatáskörének az intézményes szétválasztása. Számos érv szól e javaslat mellett, többek között azért is, mert szerinte megoldást kínál azokra a dilemmákra, amelyek az RMDSZ politikai érdekvérvényesítése terén elért sikereinek és a magyar kisebbségi közösséggel való kapcsolattartás terén tapasztalható hiányosságai miatt előállt paradox helyzetből adódtak. Ugyanis Salat Levente meglátása szerint a román politikai életbe integrálódott kisebbségi párt hatékonyabban tudná képviselni a romániai magyarság érdekeit az állami struktúrákban, míg a társadalmi önszerveződés feladatait magára vállaló ernyőszervezet hangsúlyosabban koncentrálhatna elsősorban a kisebbségi közösséget érintő tényleges munkákra.

KÖVETKEZTETÉSEK

Ha megpróbáljuk értékelni az RMDSZ politikai tevékenységét a romániai diktatúrát követő elmúlt tizenöt év alapján, akkor el kell mondanunk, hogy összességét tekintve igen figyelemreméltó eredményeket ért el. Egyik bizonyítéka ennek az az egyáltalán le nem becslendő tény, hogy jelentős elismerésre és tekintélyre tett szert a haladó szellemiségű romániai társadalmi rétegek előtt, amelyek számára nyilvánvalóvá vált, hogy az ország számára létfontosságú pozitív változások, a reformok, a liberalizálódás, egyáltalán a jogállamiság kialakításának egyik fő mozgatórugója az

RMDSZ. Nemkülönben elmondható ez a pozitív megítélés a mérvadó nemzetközi fórumok részéről is, ami többek között annak is köszönhető, hogy míg Európa fejlett demokratikus országaiban is nem egy példa ismeretes arra vonatkozóan, hogy a kisebbségek *paramilitáris* eszközökkel próbálnak érvényt szerezni érdekeiknek, addig a romániai magyarságot képviselő érdekszervezet mindvégig és következetesen törekedett problémáinak *parlamentáris* eszközökkel való megoldására. Az RMDSZ eddigi működése során tagjává vált számos nemzetközi szervezetnek, és széles kapcsolatszert alakított ki. Képviselői felbecsülhetetlen tapasztalatokat szereztek a kormányzás területén.

Hogy mindezt a felhalmozódott politikai tőkét az RMDSZ-nek sikerül-e majd igazán kamatoztatnia a továbbiakban – különösen akkor, ha majd Románia is az Európai Unió tagjává válik, és számos új lehetőség nyílik meg számára is az erdélyi magyarság ügyének a legkülönbözőbb európai fórumokon képviseletére –, az nagyon sok tényezőtől és stratégiai interakciótól függ. Többek között attól is, hogyan alakul Románia és Magyarország között a jövőbeli diplomáciai kapcsolat, hogyan és milyen mértékben sikerül az RMDSZ-nek ledolgoznia azt a hátrányt, amely a kettős aszimmetria (amely az anyaországhoz, illetve a román államhoz fűzi) viszonyából adódik, és mennyire *tudja* és *akarja* kivédeni a Magyarországról begyűrtözött politikai megosztottság hatásait, de legfőképpen függ attól, hogyan alakul az RMDSZ és a szövetségben belüli ellenzék és a szervezeten kívüli bizonyos érdekcsoportok közötti viszony. Ennen a viszonyon az alakulása pedig alapvetően meghatározó az egész romániai magyarság jövőjét illetően.

Domokos Géza író, szerkesztő, politikus és a romániai magyarság egyik meghatározó közéleti személyisége, aki 1989 és 1992 között az RMDSZ alapító és névadó elnökeként tevékenykedett, a *Népszabadságnak* adott interjújában az előbbieken említett szervezeten belüli konfliktussal kapcsolatban mondta el: „Nem szeretnék kategorizálni és igazságot tenni. De azt sem szeretném, ha arra a következtetésre jutnánk, hogy egyképpen felelős mindkét oldal. Hiszen gyakran halljuk: Tőkés László hibázik, meg Markó Béla is. Ez igaz is. Csakhogy én a mérsékelt politika híve vagyok, az voltam az RMDSZ elnökeként is, tehát én a bölcsesség, az önuralom pártján vagyok. Úgy gondolom, hogy Bethlen Gábor óta ez a legértékesebb politikai öröksége az erdélyi magyarságnak, és ez a megmaradásának a záloga. Ezért én az RMDSZ mérsékeltnek mondott szárnyának a politikájával ér-

tek egyet, és nem a radikálisokéval. Ami nem jelenti, hogy nem látom azt, hogy a mérsékeltek között is vannak olyanok, akik a kategorikusabb megoldások hívei, a radikálisok között pedig olyanok, akik nem utasítják el a mérlegelő politizálást. Azt viszont egyértelműnek tartom, hogy a romániai magyarság megosztásáért, vagy ne adj' isten, a parlamenti jelenlét elvesztéséért járó felelősséget a radikálisoknak kell viselniük.”²⁹ Arra a kérdésre pedig, hogy reális veszélynek tartja-e, ha az RMDSZ a jövő évi választásokon nem jut be a román parlamentbe, Domokos Géza azt válaszolta: „Nem zárom ki ennek a lehetőségét. És rettenetes tragédiának tartanám. Ugyanis ha a romániai magyar társadalomnak nem lesz parlamenti képviselője, akkor egy nagy múltú, kulturálisan fejlett, nagy alkotóképességű, a jövő kihívásait kiválóan érzékelő közösség a semmibe zuhan. Az a közösség, amelynek nincs képviselője a politikai életben, nincs képviselője gazdasági életben, a kultúrában, sehol sem. Az ilyen közösség meghasonlik önmagával, megkezdődik benne a bűnbakkeresés, még több ellentét, még több vita fogja örölni. Ennél nagyobb csapást a romániai magyarságra nézve el sem tudok képzelni.”³⁰ Domokos Géza végkövetkeztetése szerint az RMDSZ és vele együtt a romániai magyarság jövőjét tekintve két lehetőség kínálkozik: *vagy lesz parlamenti érdekképviselője, vagy „politikailag kiszolgáltatott, arctalan masszává válik”*. [Kiemelések tőlem: B. É.]

Végezetül még annyit szeretnék elmondani: ahhoz, hogy egy sokkal árnyaltabb képet kaphassunk az RMDSZ politikai részvételéről, mint ahogyan azt a jelen elemzés lehetővé tette, szükséges kitérni azokra az országban belüli, illetve nemzetközi erőfeszítésekre, amelyek az 1989 utáni román–magyar kapcsolatokat a konfrontációs pozícióból kimozdították, és a napjainkban tapasztalható – bár korántsem problémamentes – kooperatív viszony irányába terelték.³¹ De ez már egy következő elemzés tárgyát képezi.

JEGYZETEK

¹ Lásd a kérdéstről Gál, Kinga (ed.): *Minority Governance on the Threshold of the Twenty-First Century*. In *Minority Governance In Europe*. LGI/ECMI Series On Ethnopolitics and Minority Issues, 2000, 2–3. p.

² Lásd a nemzetközi szakirodalomban legutóbb megjelent publikációkat: Daftary, Farimah: *Insular Autonomy: A New Approach to Conflict Resolution in Corsi-*

- ca? In Gál, Kinga (ed.): *Minority Governance in Europe*. LGI/ECMI Series on Ethnopolitics and Minority Issues, 2002, 201–245. p.
- ³ Lásd Chalmers, Douglas: Scotland Year Zero – From Words to Action. In uo. 125–151. p.
- ⁴ Lásd Rainer, Karl: The Autonomous Province of Bozen/Bolzano-South Tyrol. In uo. 89–105. p.
- ⁵ Lásd Korbecz, Tamás: Chances for Ethnic Autonomy in Vojvodina: Analysis of the Latest Autonomy Proposal of Hungarian Political Parties in Vojvodina. In uo. 273–299. p.
- ⁶ Lásd Bieber, Florian: Governing Post-War Bosnia-Herzegovina. In uo. 319–339. p.
- ⁷ Lásd Gál, Kinga: *Bilateral Agreements in Central and Eastern Europe: A New Inter-state Framework for Minority Protection?* ECMI Working Paper, May 1999.
- ⁸ Lásd többek között az Open Society Institute EU Accession Monitoring Program keretében: *Monitoring the EU Accession Process: Minority Protection*. Budapest, 2001, Central European University Press; Andreescu, Gabriel (1999): Shadow Report: October 1999. [http://www.riga.lv/minelres/reports/romania/romania NGO.htm](http://www.riga.lv/minelres/reports/romania/romania%20NGO.htm).
- ⁹ Számos példa egyike a The US Agency for International Development keretében: *USAID/ Romania: Democracy and Governance Assessment of Romania*. 24 September, 2001.
- ¹⁰ Lásd erre vonatkozóan Bíró, Anna-Mária – Kovács, Petra (eds.): *Diversity in Action Local Public Management of Multi-Ethnic Communities in Central and Eastern Europe*. Local Government and Public Service Reform Initiatives. Budapest, 2001, LGI/OSI.
- ¹¹ Nastasa, Lucian – Salat, Levente (eds.): *Interethnic Relations in Post-Communist Romania*. Ethnocultural Diversity Resource Center. Cluj-Napoca, Romania, 2000; Andreescu, Gabriel: *Ruleta*. București, 2001, Poligrom.
- ¹² Andreescu, Gabriel – Stan, Valentin – Weber, Renate: *A Study on the Conception of the UDMR on Minority Rights*. CH, Bucharest, 1994 – APADOR.
- ¹³ Lásd Project On Ethnic Relations: *The Year 2000 Elections in Romania: Interethnic Relations and European Integration*. Poiana-Brasov, Romania, February 11–12, 2000.
- ¹⁴ Zellner, W: *On the Effectiveness of the OSCE Minority Regime. Comparative Case Studies on the Implementation of the Recommendations of the High Commissioner on National Minorities of the OSCE*. Hamburg, 1999, Institut für Friedensforschung und Sicherheitspolitik. A kutatás az EBESZ Kisebbségi Főbiztos, Max van der Stoep által 1993–2001 között tett ajánlások hatékonyságáról kívánt elemzést nyújtani az észtországi, lettországi, az ukránjai orosz, a romániai és szlovákiai magyar, valamint a macedóniai albán kisebbségek helyzetének az ér-

- tékelése alapján. A romániai magyar kisebbségekre vonatkozó esettanulmányt Horváth István készítette. Lásd Horváth, István: *Facilitating Conflict Transformation: Implementation of the Recommendations of the OSCE High Commissioner on National Minorities to Romania, 1993–2001*. CORE Working Paper 8, Hamburg, 2002.
- ¹⁵ Brubaker, Rogers: *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge, 1996, Cambridge University Press.
- ¹⁶ Linz, J. J. – Stepan, Al.: *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South Africa and Post-Communist Europe*. Baltimore–London, 1996. The Johns Hopkins University Press.
- ¹⁷ Lásd e tekintetben Brubaker, Rogers: *Nationalism Reframed. Nationhood and the national questions in the New Europe*. Cambridge, 1996, 30. p.
- ¹⁸ Salat Levente: *Etnopolitika – a konfliktustól a méltányosságig*. Marosvásárhely, 2001, Mentor Kiadó, 315. p.
- ¹⁹ A kérdés részletes kifejtését lásd Brunner, Georg: 1. Régi Kisebbségek. In *Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában*. Budapest, 1995, A Magyarorsággutató Könyvtára, 31–32. p.
- ²⁰ Lásd Az Ellenpontok szerkesztőségének programjavaslata a romániai magyarság jogfosztott helyzetének megváltoztatása érdekében. In *Ellenpontok*. Megjelent a Pro Print Könyvkiadó és a Teleki László Intézet közös könyvkiadási programja keretében. Sorozatszerkesztő: Bárdi Nándor, a dokumentumokat sajtó alá rendezte: Tóth Károly Antal. Csíkszereda, 2000, Pro-Print Könyvkiadó, 318–322. p.
- ²¹ Lásd in *Az RMDSZ Ideiglenes Intézőbizottságának Kiáltványa 1989. december 25.*, továbbá: *Az RMDSZ Szándéknyilatkozata, 1990. január 13.*
- ²² A kérdés elmélyült elemzését lásd Kettley, Carmen: Ethnicity, Language and Transition Politics in Romania: The Hungarian Minority in Context. In Daftary, Farimah – Grin, François (eds.): *Nation–Building, Ethnicity and Language Politics In Transition Countries*. LGI/ECMI Series On Ethnopolitics and Minority Issues, Local Government and Public Service Reform Initiative. Budapest, Hungary, 2003, Open Society Institute, 245–265. p.
- ²³ Lásd Carmen Kettley: Ethnicity, language and Transition Politics in Romania: The Hungarian Minority in Context. In Daftary, Farimah – Grin, François (eds.): *Nation-building Ethnicity and Language Politics in Transition*. LGI/ECMI Series on Ethnopolitics and Minority Issues LGI Books. Budapest, 2003, Open Society Institute, 245–265. p.
- ²⁴ Forumul Democratic Antitotalitar din România, 1990. augusztus 9.
- ²⁵ Convenția Democrată (CDR), 1991. október 26.
- ²⁶ Lásd Institute for Marketing Polls (IMAS) <http://domino.kappa.ro/imas/home.nsf/Polls>
- ²⁷ Lásd <http://www.rmdsz.ro/roman/index.htm>

²⁸ Ennek az öt fontos körülménynek, illetve folyamatnak a külön-külön is elvégzett mérvadó elemzését lásd http://www.adattar.mataki.hu/dokument/eseemenny/domus/Salat_Bp_jovokepek.htm

²⁹ Lásd Hovanyecz László interjúját: *Közösség vagy arctalan tömeg? A hetvenöt éves Domokos Géza a romániai magyarság jövőjéről*. Népszabadság, 2003. május 17. 3. p.

³⁰ Uo.

³¹ Lásd erre vonatkozóan többek között: Kostecki, Wojciech: *Prevention of Ethnic Conflict. Lessons from Romania*. Berghof Occasional Paper No.19. Berlin, 2002, Berghof Research Center for Constructive Conflict Management.